

JINOYAT HUQUQIDA AYBSIZ JAVOBGARLIK MUAMMOSI: JAMOAT MANFAATLARI VA JAZO ADOLATI TO'QNASHUVI

Gulomov Abdulaxadxon Baxtiyor o'g'li

Namangan davlat universiteti

Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Email: abdulahadgulomov5050@icloud.com

<https://orcid.org/0009-0004-6668-692X>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21357047>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jinoyat huquqining eng bahsli institutlaridan biri bo'lgan "Strict Liability" (aybsiz javobgarlik / obektiv ayblash) tushunchasi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda shaxsning ruhiy munosabati yoki aybdor niyatini (*mens rea*) isbotlamasdan turib jinoiy javobgarlikka tortish amaliyotining kelib chiqish sabablari, ijtimoiy-huquqiy asoslari va uning jazo adolati tamoyillariga ziddiyatlari o'rganiladi. Maqolada jamoat manfaatlari (ekologiya, sog'liqni saqlash, iqtisodiy barqarorlik) va individual huquqiy kafolatlar o'rtasidagi muvozanat muammosi xorijiy davlatlar qonunchiligi va milliy huquq tizimi qiyosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Strict Liability, obektiv ayblash, aybsiz javobgarlik, Mens Rea, Actus Reus, jazo adolati, jamoat tartibi, ayb tamoyili, qiyosiy huquqshunoslik.

Аннотация: В данной статье подробно анализируется один из наиболее дискуссионных институтов уголовного права — концепция «Strict Liability» (строгая/безвинная ответственность или объективное вменение). В исследовании изучаются причины возникновения, социально-правовые основы и противоречия принципам справедливости наказания практики привлечения к уголовной ответственности без доказательства психического отношения или виновного умысла (*mens rea*) лица. В статье освещается проблема баланса между общественными интересами (экология, здравоохранение, экономическая стабильность) и индивидуальными правовыми гарантиями на примере законодательства зарубежных стран и национальной правовой системы.

Ключевые слова: Strict Liability, объективное вменение, безвинная ответственность, Mens Rea, Actus Reus, справедливость наказания, общественный порядок, принцип вины, сравнительное правоведение.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of "Strict Liability" (liability without fault / objective imputation), one of the most controversial doctrines in criminal jurisprudence. The study examines the historical origins, socio-legal rationales, and deep-seated tensions with the principles of retributive justice that arise when imposing criminal sanctions without proving the defendant's mental state (*mens rea*). By comparing foreign legislation and national legal systems, the paper explores the delicate balance between safeguarding public welfare (environmental protection, public health, economic regulation) and upholding individual constitutional guarantees.

Keywords: Strict Liability, liability without fault, objective imputation, Mens Rea, Actus Reus, justice of punishment, public welfare, principle of guilt, comparative law.

Jinoyat huquqining oltin qoidasi shaxsni jazolash uchun uning xatti-harakati (*actus reus*) bilan birga uning ruhiy aybi (*mens rea*) ham mavjud bo'lishini talab etadi. Biroq, zamonaviy davlat tizimining murakkablashishi va texnologik taraqqiyot natijasida an'anaviy jinoyat huquqi tizimiga begona bo'lgan, ammo jamoat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynovchi "aybsiz javobgarlik" (strict liability / strict liability in criminal law) instituti yuzaga keldi.

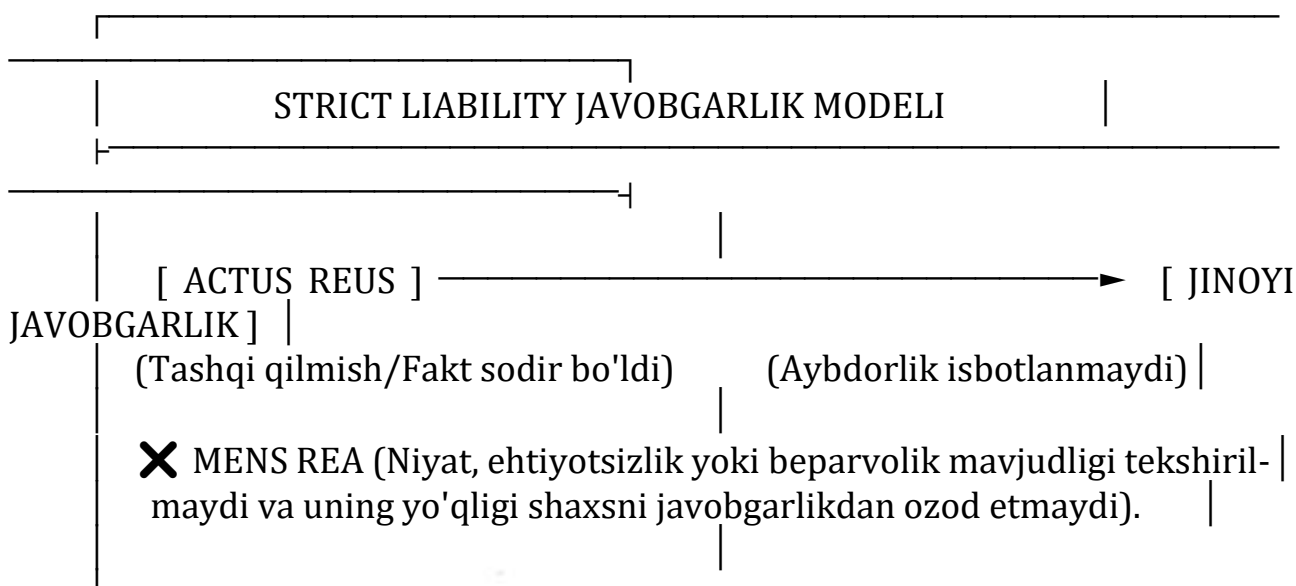
Ushbu institut doirasida shaxs sodir etgan qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini bilgan-bilmaganligi, ehtiyotkorlik choralari ko'rgan-ko'rmaganligidan qat'i nazar, faqatgina qonun bilan taqiqlangan oqibatning yoki faktning yuz berishi tufayli jinoiy javobgarlikka tortiladi. Bu esa jinoyat huquqining eng fundamental asosi bo'lgan "Ayb tamoyili"ga raxna soladi va jiddiy ilmiy-huquqiy munozaralarga sabab bo'ladi.

2. "strict liability" konsepsiyasining kelib chiqishi va ijtimoiy zarurati

Tarixiy jihatdan, "Strict Liability" jinoyatlari XIX asr o'rtalarida sanoat inqilobi davrida vujudga kela boshladi. Davlat aholi salomatligini, mehnat muhofazasini va savdo munosabatlarini tartibga solish uchun an'anaviy jinoyatlardan farq qiladigan, ammo ommaviy xavf tug'diruvchi qilmishlarni cheklashga majbur bo'ldi.

Bunday qilmishlar ingliz-amerika huquq tizimida "jamoat farovonligiga qarshi huquqbuzarliklar" (public welfare offenses) deb ataladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- Sifatsiz yoki muddati o'tgan oziq-ovqat va dori-darmonlarni sotish;
- Atrof-muhitni sanoat chiqindilari bilan ifloslantirish;
- Qurol-yarog', zaharli moddalar va transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish.

Ushbu modelning tarafdorlari (masalan, utilitarian huquqshunoslar) uning zarurligini prokuratura va tergov organlarining ishini soddalashtirish, katta miqyosdagi ijtimoiy xavflarning oldini olish va tadbirkorlik subyektlarini o'ta ehtiyotkor bo'lishga majburlash bilan izohlaydilar.

3. Falsafiy va axloqiy tanqid: jazo adolatining to'qnashuvi

Glanville Williams, H.L.A. Hart va boshqa ko'plab atoqli huquqshunos faylasuflar "Strict Liability" institutini jinoyat huquqi tabiati nuqtai nazaridan qattiq tanqid qilishgan. Ularning asosiy dalillari quyidagi tizimli muammolarga tayanadi:

1. Axloqiy asossizlik: Jinoyat huquqi nafaqat texnik tartibga solish vositasi, balki jamiyatning axloqiy qoralash (*stigma*) qurolidir. O'z harakatlarida hech qanday aybi, ehtiyotkorlikni buzish holati bo'lmagan begunoh shaxsni "jinoyatchi" deb e'lon qilish jinoyat qonunchiligining axloqiy nufuzini yo'qotadi.

2. Tiyib turish (deterrence) samarasizligi: Agar inson oqibatning oldini olish uchun qo'lidan kelgan barcha ehtiyot choralari ko'rgan bo'lsa-da baribir jazolansa, bu jazo kelajakda boshqalarni tiyib turishga xizmat qilmaydi. Chunki shaxs "baribir jazolanaman" degan tushunish bilan ehtiyotkorlik standartlarini oshirishga intilmay qo'yadi.

3. Jinoyat va ma'muriy huquq chegarasining buzilishi: Aybsiz javobgarlik choralari ko'p hollarda ma'muriy tartibga solish funksiyasini bajaradi. Ularni og'ir jinoiy jazo tizimiga kiritish shaxs erkinligi kafolatlarini jiddiy xavf ostiga qo'yadi.

4. An'anaviy jinoyat va "strict liability" jinoyatlarining tipik farqlari

Taqqoslash mezonlari	An'anaviy jinoyat (Mens Rea talab etiladi)	Strict Liability jinoyati (Aybsiz javobgarlik)
Ayb talabi	Prokuratura shaxsning qasdi yoki ehtiyotsizligini isbotlashi shart.	Shaxsning qilmishga nisbatan ruhiy munosabati tekshirilmaydi.
Ijtimoiy aksiologiya	Qilmish o'z-o'zidan axloqsiz va xavflidir (<i>mala in se</i>).	Qilmish qonun taqiqlagani uchungina jinoyat hisoblanadi (<i>mala prohibita</i>).
Jazo tabiati	Odatda og'ir jazo choralari (ozodlikdan mahrum qilish) qo'llaniladi.	Ko'pincha iqtisodiy choralar (jarimalar, litsenziyani bekor qilish) qo'llaniladi.
Isbotlash yuki	Prokuratura zimmasida (shubhasiz dalillar bilan).	Faqatgina moddiy fakt yoki taqiqlangan oqibat yuz berganini isbotlash yetarli.

5. Xalqaro tajriba va "diligent defense" (ehtiyotkorlik chorasini muvozanati)

"Strict Liability" keltirib chiqaradigan keskin adolatsizliklarni yumshatish uchun ko'plab ilg'or huquqiy tizimlar o'ziga xos murosaviy huquqiy vositalarni ishlab chiqqanlar.

Xususan, Angliya, Kanada va Avstraliya sud amaliyotida "Oqilona ehtiyotkorlik" (Due Diligence Defense) tushunchasi joriy etilgan. Unga ko'ra, garchi moddiy jinoyat tarkibida *mens rea* talab etilmasa-da, agar ayblanuvchi sudda o'zining jinoiy oqibatni oldini olish uchun insoniy jihatdan barcha oqilona va mumkin bo'lgan ehtiyot choralarini ko'rganligini isbotlab bera olsa, u javobgarlikdan ozod etiladi.

Bu yondashuv ham davlatning jamoat xavfsizligini ta'minlash borasidagi qat'iyatini saqlab qoladi, ham begunoh shaxslarni asossiz qamoq yoki og'ir jazolardan himoya qiladi.

6. O'zbekiston respublikasi jinoyat qonunchiligida obektiv ayblashning taqiqlanishi

O'zbekiston Respublikasining jinoyat-huquqiy doktrinasi va amaldagi qonunchiligi obektiv ayblash (strict liability) institutini mutlaqo inkor etadi.

Jinoyat kodeksining 9-moddasiga binoan:

Ayb tamoyili:

"Shaxs qonunda nazarda tutilgan jinoiy oqibatlarning kelib chiqishida aybi isbotlangan taqdirdagina jinoiy javobgarlikka tortiladi. Obektiv ayblovlash (aybsiz zarar yetkazganlik uchun javobgarlikka tortish) taqiqlanadi."

Milliy qonunchilikda jamoat xavfsizligi, ekologiya yoki iqtisodiyot sohasidagi har qanday jinoyat uchun ham shaxsning qilmishga nisbatan kamida ehtiyotkorlikni buzganligi yoki loqaydlik qilganligi (ya'ni ehtiyotsizlik shaklidagi aybi) tergov va sud tomonidan so'zsiz isbotlanishi shart. Bunday qat'iy talab inson huquqlari va konstitutsiyaviy kafolatlarning oliy darajada himoyalanganligidan dalolat beradi.

7. Xulosalar (conclusions)

1. Huquqiy tabiat ziddiyati: "Strict Liability" zamonaviy texnologik va sanoatlashgan jamiyat xavflarini tezkor bartaraf etish ehtiyojidan tug'ilgan bo'lsa-da, u klassik jinoyat huquqining axloqiy va huquqiy prinsiplari bilan doimiy ziddiyatda qolmoqda.

2. Muvozanat zaruriyati: Agar davlat jamoat tartibini saqlash uchun "Strict Liability" elementlaridan foydalanishga majbur bo'lsa, u albatta ayblanuvchiga "oqilona ehtiyotkorlik choralarini ko'rganligini isbotlash orqali oqlanish" (due diligence) huquqini taqdim etishi shart.

3. Milliy qonunchilik taraqqiyoti: O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqida obektiv ayblashning qat'iyon taqiqlanganligi huquqiy davlat qurish yo'lidagi eng muhim demokratik yutuqlardan biridir. Milliy huquq normalarini yanada isloh qilishda ma'muriy xarakterdagi huquqbuzarliklarni jinoiy sanksiyalardan butunlay ajratish va ayb tamoyilini izchil qo'llash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sayre, F. B. (1933). Public Welfare Offenses. Columbia Law Review, 33(1), 55–88. (Aybsiz javobgarlikning kelib chiqishi bo'yicha eng klassik va fundamental tadqiqot).
- 2.Hart, H. L. A. (1968). Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law. Oxford: Clarendon Press.
- 3.Williams, G. (1983). Textbook of Criminal Law (2nd ed.). London: Stevens & Sons.
- 4.Simester, A. P. (2005). Appraising Strict Liability. Oxford: Oxford University Press.
- 5.Duff, R. A. (2007). Answering for Crime: Responsibility and Liability in the Criminal Law. Oxford: Hart Publishing.
- 6.Ashworth, A. (2015). Principles of Criminal Law (8th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- 7.Fletcher, G. P. (1978). Rethinking Criminal Law. Boston: Little, Brown and Company.
- 8.Wasserstrom, R. A. (1960). Strict Liability in the Criminal Law. Stanford Law Review, 12(4), 731–745.
- 9.Singer, R. G. (1989). The Resurgence of Mens Rea: The Rise and Fall of Strict Liability. Boston College Law Review, 30(2), 337–408.
- 10.Ormerod, D., & Laird, K. (2021). Smith, Hogan, and Ormerod's Criminal Law (16th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- 11.Hall, J. (1960). General Principles of Criminal Law (2nd ed.). Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- 12.Kadish, S. H. (1994). The Criminal Law and the Luck of the Draw. Journal of Criminal Law and Criminology, 84(4), 679–697.
- 13.Alexander, L., & Kessler Ferzan, K. (2009). Crime and Culpability: A Theory of Criminal Law. Cambridge: Cambridge University Press.
- 14.Feinberg, J. (1984). The Moral Limits of the Criminal Law: Volume 1: Harm to Others. Oxford: Oxford University Press.
- 15.Moore, M. S. (1997). Placing Blame: A General Theory of the Criminal Law. Oxford: Clarendon Press.